

Henriette van Eyk

Aukje Holtrop

Henriëtte van Eyk

Vrouw tussen vier mannen

BIOGRAFIE

2018

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Dit boek kwam tot stand met subsidies van het
Nederlands Letterenfonds en het Fonds Bijzondere
Journalistieke Projecten (www.fondsbjp.nl)

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

FONDS Bijzondere
JOURNALISTIEKE PROJECTEN

Copyright © 2018 Aukje Holtrop
Omslagontwerp Brigitte Slangen
Omslagfoto en foto's binnenwerk Literatuurmuseum Den Haag
(tenzij anders vermeld)
Foto auteur Tessa Posthuma de Boer
Vormgeving binnenwerk CeevanWee, Amsterdam
Druk Bariet Ten Brink, Meppel
ISBN 978 94 031 0530 7
NUR 320

debezigebij.nl

Inhoud

1. Jettie 7
 2. Dibbus en Sjet 30
 3. *De kleine parade* 55
 4. Jean Edouard Lenglet de Nève 70
 5. Huwelijksleven en eerste boeken 96
 6. De Tweede Wereldoorlog 123
 7. Impasse 165
 8. Simon Vestdijk 182
 9. 'Tired and puzzled and not unhappy' 211
 10. Siementje en Jetje. En Ans 223
 11. Simons depressie 240
 12. Naar Bert in Indonesië 258
 13. Terug in Nederland 281
 14. Afscheid van Simon 300
 15. Stukjesschrijfster, verhalenvertelster 315
 16. Oud worden 326
 17. Laatste jaren 339
- Nawoord 359
Bibliografie 361
Namenregister 363

E E N

Jettie

Hoogstwaarschijnlijk stonden er op 15 februari 1897 een paar goede feeën bij het wiegje van Henriëtte van Eyk. Ze beloofden het kind een mooi en lang leven, ze zou gelukkig worden, boeken schrijven en beroemd zijn. En ze zou heel mooi worden, en lief, en elegant. Ze zou verliefd worden en bijzondere mannen zouden verliefd worden op haar. Haar leven zag er alleen maar zonnig uit, zonder één wolk. Lieve ouders, een prachtig huis in Amsterdam en geld genoeg voor uitstapjes met het rijtuig of een janplezier naar de zee en de duinen, familiefeesten, mooie kleren, een particuliere school. Bovendien zou er twee jaar later een broertje bij komen, Bertinus Jan, die Bertus of Bert werd genoemd en de beste vriend in haar leven zou worden.

De boze feeën stonden wat achteraf, maar ze spraken hun beloftes ook uit. Een gelukkig leven? Jet kon heel wat verdriet en ongeluk verwachten. Lieve ouders? Ook lieve ouders kunnen grote ellende veroorzaken. Grote liefdes? Het mocht wat. Die grote liefdes zouden haar allemaal in de steek laten. Bijna allemaal dan. Over het geld waren de feeën het meest uitgesproken: het zag er in het begin stralend uit, maar ze moest goed weten dat ze het grootste deel van haar leven de dubbeltjes en centen bij elkaar moest schrapen. Alleen met dat schrijven en die beroemdheid wisten ze niet goed raad. Uiteindelijk gaven ze toe dat het kind later wel beroemd zou wor-

den, maar die roem zou snel verdwijnen als ze zou zijn gestorven.

Wat voorspelden de goede feeën eigenlijk? Levenslang geluk? Rijkdom? In haar jeugd heeft Jet van Eyk, die officieel Henrietta Catharina Maria van Eijk* heette, veel geluk en rijkdom meegemaakt. Haar vader, Dirk van Eyk, was directeur van een bank annex wisselkantoor, waar effecten verhandeld werden en leningen afgesloten. Hij had twee broers en twee zusters en bestuurd met zijn broers en een zwager het bedrijf dat na zijn vaders dood in 1890 ‘Wed. P. van Eijk en zonen’ was gaan heten. Zo stond het ook op de gevelsteen in de nok van het kantoor dat op de Vijgendam stond, een deel van de Dam bij het Rokin, dat in 1957 zijn naam verloor. Dirks gezin heeft er nog even gewoond, en zoals Jet later schreef, ze was bijna op de Dam geboren.

Het werd de Nassaukade 109, een van de adressen waar Dirk met zijn gezin later naartoe verhuisde. In Jets herinnering was het een mooi groot huis, met een hoog, beschilderd plafond en half neergelaten ‘blauw-lancaster rolgordijnen’. Er lagen schepen in de gracht, er kwam een koopman met ‘mooi-aarbei’ voorbij en ergens in de verte, op de Westermarkt misschien, speelde een draaiorgel. Ze herinnerde zich, schreef ze in *Dierbare wereld*, haar autobiografie uit 1973, hoe ze stomweg blij was geweest met alles om zich heen, binnen in huis ‘de veilige blauwe schemer, de rose hyacinten en buiten – als één groot avontuur – de zalige zonnige stad met schepen op het water en aardbeimannen en orgelmuziek’.

Jet hield met hart en ziel van Amsterdam. Ze heeft er, met tweemaal een onderbreking van een paar maanden – de eerste

* Bij de Burgerlijke Stand staat Jet ingeschreven als Henrietta Catharina Maria van Eijk. De achternaam Van Eijk werd vaak, en steeds meer, geschreven als Van Eyk. Die spelling houd ik aan, behalve als het om de firma Van Eijk gaat, en om citaten waarin de naam met ij voorkomt. En het Henrietta van de Burgerlijke Stand werd in de praktijk Henriëtte.

keer in 1936, toen ze na haar huwelijk in Londen woonde, en de tweede keer in 1939, toen ze in Parijs verbleef –, haar hele leven doorgebracht.

Op oude foto's is te zien hoe leeg Amsterdam in die jaren was. Er liepen wel mensen op straat en langs de grachten, en op de Dam was altijd wel wat meer volk te zien, maar het was allemaal rustige drukte. Er moet weinig getoeter en gebel te horen zijn geweest, geen ronkend verkeer. Hoogstens wat geschreeuw en geroep op de markten en geratel van karrenwiel en in de smalle winkelstraten rond de Dam, waar het wél druk was.

Ook de Nassaukade was honderd jaar geleden een rustige kade. Geen auto's, geen brommers, alleen rijtuigen en wandelaars. Wél boten in de Singelgracht die de hele stad rond konden varen. In Amsterdam begon de elektrische tram pas in 1900 te rijden. Er waren paardentrams. Vlak bij het kantoor van Dirk van Eyk op de Dam was een halte waar zulke trams, met twee paarden ervoor, op passagiers stonden te wachten.

Wat Jet in haar vroege jeugd van de stad heeft meege maakt, zal zich beperkt hebben tot de buurt rond haar huis vlak bij de Haarlemmerpoort aan het begin van de weg naar Haarlem. Het was geen uitgebreid stadsdeel. Achter de Nassaukade waren maar een paar straten met huizen; daarachter lagen uitgestrekte polders die in die periode in hoog tempo met nieuwe straten en huizen werden bebouwd.

In 1904, toen Jet zeven jaar oud was, verhuisde het gezin naar een prachtig huis vlak naast het Rijksmuseum en dicht bij het Vondelpark. Vóór hen lag nog steeds dezelfde kade, die bij hun nieuwe huis Stadhouderskade heette; achter hun huis groeide in snel tempo een wijk voor welgestelden.

Ze gingen wonen in een groot wit benedenhuis met een rondlopende balustrade langs de eerste etage, en met een grote tuin. Het huis staat er nog steeds (in tegenstelling tot het huis op de Dam) en het ziet er nog steeds monumentaal uit, ondanks de kantoorreclame op de gevel. Jet had een hekel

aan het huis, ze hield niet van de gouden randjes waarmee het roomkleurig houtwerk in de kamers was afgezet en van de druiventrossen en hoornen-des-overvloeds waarmee de plafonds waren versierd. Voor haar gevoel was het huis te opgewonden, schreef ze in *Dierbare Wereld*.

Dirks gezin leefde in weelde. De twee kinderen Van Eyk, Jet en haar broer Bert, waren gewend aan personeel, aan rijtuigen, aan dure kleren (al had Jet een hekel aan de deftige bontkraagjes en bontmutsen die ze moest dragen), aan een kapper die aan huis kwam. Er was de Engelse juffrouw Dixon, die les aan huis gaf en die vanwege haar sentimentaliteit en zedepreken door Jet en Bert werd verfoeid.

Jets vader, Dirk, was een droomvader voor een klein meisje: hij droeg pakken 'van ruige stof die in je wangen prikte, uit zijn vestzak bungelde een korte ketting met een ring en een gouden lelie, hij zwierde het huis in en uit met z'n hoed op z'n achterhoofd en z'n jas los over een schouder gegooid. Hij rook naar leer en zeep en tabak.' En wat ook zo prettig was: hij was luidruchtig en vrolijk, je kon lachen met hem, en samen met zijn broers was hij een meester in het iemand uitlachen: urenlang een vervelende dominee op bezoek krijgen en beleefd luisteren en meepraten, en als de dominee weg is met de hele familie de dominee nadoen en de slappe lach krijgen. Niet zo'n aardige karaktertrek, vond Jets moeder, maar Jet vond het juist een énige karaktertrek. Jaren later schreef een nicht van Jet, die met een groot deel van de familie Van Eyk naar de Verenigde Staten was verhuisd, over haar neven als '*a jolly lot of charming and gallant, never-do-wellers. Handsome and glib, they seldom told the truth about anything.*' Echte Van Eyks dus. Op foto's is Dirk van Eyk een leuke man, met donkere krullen, een elegante snor en heel lichte ogen. Net zulke ogen als Jet, zoals Jet vaststelde toen ze eens goed in de spiegel naar zichzelf keek.

Jets moeder, Anna Muller, die in de familiekring Anneco werd genoemd, kwam uit een heel ander milieu. Haar vader

was diamantslijper en makelaar en had een loodgietersbedrijf aan de Bloemgracht in de Amsterdamse Jordaan. Hij had zeven kinderen, twee zoons en vijf dochters. Anna was in Jets beschrijving mooi en lief, ze had blond krulletjeshaar en ze was overdreven bezorgd. De kinderen mochten heel veel niet, omdat er overal gevaren dreigden: kouvatten, insecten, zonnesteken, verdrinken. Een op het oog heel teer en zwak mevrouwetje, maar als het erop aankwam was ze taai en sterk.

Jet was dol op haar moeder en is dat haar leven lang gebleven.

Vlak na het huwelijk van Dirk en Anna in 1895 overleed Anna's moeder. Haar vader, Jets opa van de Bloemgracht, hertrouwde vrij kort na dat overlijden, tot ergernis van zijn kinderen. De meisjes Muller ontwikkelden al snel een grondige afkeer van de nieuwe vrouw van hun vader, Charlotte Vlieten, die Lotte werd genoemd maar door hen vanwege haar rode haar en wangen met 'Rooie Biet' werd aangeduid.

Anna's oudste zuster Charlot vertrok uit haar ouderlijk huis en ging bij Anna en Dirk, het jonge paar Van Eyk, inwonen. Er kwam nog een familielid bij: Betsy Nolte, het twaalfjarige nichtje van Anna Muller, dat haar beide ouders kort na elkaar had verloren. Ze werd als pleegdochter door Dirk en Anna in huis genomen. Nadat Jet en Bert waren geboren, kwam ook Anna's jongere zusje Mies bij hen wonen. Grootvader Muller en zijn nieuwe vrouw hadden een baby gekregen, en Mies was te veel geworden in dat jonge huishouden. Dus trok ze bij haar zusje en zwager in. Later kwam ook hun broer Bertinus Muller tijdelijk bij hen in huis.

Het jonge gezin van Dirk en Anna, bestaande uit vier personen, was dus binnen een paar jaar uitgegroeid tot acht mensen: er waren twee tantes, een oom en een nichtje bij gekomen. In het huis aan de Stadhouderskade was daar ruimte genoeg voor en zo op het oog hinderden al die familieleden elkaar niet. Betsy Nolte was ontzettend lief, over tante Mies

viel ook niet veel te klagen, alleen tante Charlot was een ander verhaal. Het was een stijve, lange, strenge vrouw met altijd een wiebelend vilten hoedje op haar hoofd; ze had wél een hart van goud, maar was vooral ook een bemoelial en een frik, die haar zwager, bij wie ze toch inwoonde, regelmatig vermaande en terechtwees.

De Van Eyks waren gereformeerd. Ze waren actieve kerkleden. Jet werd een maand na haar geboorte gedoopt in de gereformeerde Keizersgrachtkerk, en Dirk had een groot gesigneerd portret van Abraham Kuyper, de imponerende oprichter en leider van de ARP (Anti-Revolutionaire Partij, dé partij voor gereformeerden), in zijn kamer hangen. Er werd aan tafel uit de Bijbel gelezen en gebeden, en Dirk en Anna waren beiden actief in de gereformeerde gemeenschap. Dirk werd als financieel deskundige lid van de commissie van beheer, die de financiën van de kerkelijke gemeente bewaakte.

Hij was een warme, meelevende man. Elk jaar organiseerde hij tochtjes voor ‘de arme mannetjes en vrouwtjes van de Kerk’. Hij ging dan met ze in een janplezier naar Zandvoort en daar werd ook gegeten. Met weeskinderen ging hij naar de speeltuin of naar Artis, en met kerst organiseerde hij thuis voor arme kerkleden een uitdeling, met kerstbroden, koffie, boter en wollen ondergoed, pijpen en tabak. Iedereen kreeg koffie met koek. Wie ooit de foto’s heeft gezien van een chocolademelk uitdelend koninklijk gezin op Soestdijk, hoeft Juliana en Bernhard alleen maar te vervangen door Anna en Dirk om zich een voorstelling te kunnen maken van deze jaarlijkse festiviteiten in het huis van Van Eyk.

Voor gereformeerde vrouwen waren een paar specifieke functies weggelegd, zoals de organisatie van bazaars. Als er een ziekenhuis moest worden gebouwd of een weeshuis opgeknaapt, dan werd er een bazaar georganiseerd. Daar konden leden van de kerk een lot kopen om het aantal bonen in een pot te raden, of de naam van een pop, er was zelfgebreid ondergoed te koop en zelfgebakken taart, de bezoekers konden

voor een paar cent sjoelen en er waren ook altijd wel wat prijzen te winnen die door gereformeerde winkeliers beschikbaar waren gesteld. Anna werd lid van het comité dat een bazaar moest organiseren voor de gereformeerde Ziekenverpleging. De opbrengst was hoog, er werd f 1853,61 opgehaald.

Het was vanzelfsprekend dat kinderen als Jet en Bert naar een christelijke school gingen. Toen de sentimentele huisonderwijzeres hun niet langer les gaf, gingen ze naar het Instituut Heerema aan de Keizersgracht, vroeger een Franse school, waar ook hun vader en zijn broers op hadden gezeten. Het Christelijk Instituut Heerema was gehuisvest in een rommelig gebouw aan de Keizersgracht met wonderlijke uitbouwsels, en het was tevens een kostschool. Het stond onder leiding van een instituteur, maar in feite was instituteur Heerema gewoon de hoofdonderwijzer van een dure school. Instituut Heerema was deftig, het had een notabel christelijk schoolbestuur, iedere les begon en eindigde met gebed. De school werd bezocht door kinderen van wie de ouders zo'n particuliere school konden betalen; wie het mulodiploma had behaald, kon tot zijn of haar zeventiende jaar op school blijven om eindexamen hbs of gymnasium te doen.

Jet en Bert hadden christelijke vrienden en vriendinnen, hun ouders gingen om met mensen die ze uit de kerk kenden. De families Van Eyk en Muller waren wel meelevende gereformeerden, maar erg streng in de leer waren ze niet. Jet althans heeft nooit iets geschreven waaruit bleek dat het calvinisme uit haar jeugd jaren haar zwaar was gevallen. Ze bleef haar hele leven religieus, al wisselde ze de gereformeerde kerk in haar latere leven in voor Christian Science, toch een ander-soortige geloofsgemeenschap. In de laatste jaren van haar leven onderhield ze intensieve contacten met een aantal Christian Science-mevrouwen, die vaak bij haar op bezoek kwamen.

De wederzijdse familie en vrienden speelden een grote rol in het leven van het gezin Van Eyk: er waren veel feesten, kopen en zilveren bruiloften en verjaardags- en huwelijksfees-

ten, waarbij vaak ook Jet en Bert optraden. Toen Betsy Nolte in 1909 trouwde met de jurist Bastiaan (Bé) de Gaay Fortman, mocht Jet, twaalf jaar oud, in een zeegroen jurkje, witte glacéschoentjes en met pijpenkrullenhaar (door de kapper de avond ervoor ingedraaid en 's ochtends mooi in vorm gekapt) voor de stoet uit lopen met een mandje bloemblaadjes. Betsy's pleegouders Dirk en Anna van Eyk gaven een feest in Maison Couturier, een chique en indertijd beroemde gelegenheid voor recepties en diners aan de Keizersgracht, met obers die er volgens Jet als sprookjeslakeien uitzagen in hun blauwfluwelen jassen, witte kousen en lakschoenen. Naast de liederen en toneelstukjes die door familieleden van het bruidspaar werden gezongen en opgevoerd, speelden ook 'jongejuffrouw H.C.M. van Eijk en Jongheer B.J. van Eijk' een rol. Zij openden de feestelijkheden als Thomasvaer en Pieternel, personages uit de klucht *De bruiloft van Kloris en Roosje* van Dirk Buysero uit 1707, die vaak werd opgevoerd na Vondels *Gijsbrecht van Aemstel*. En bij het huwelijk van oom Paulus van Eyk in 1907 in het American Hotel werd onder aanvoering van Jet en Bertus van Eyk 'De Kabouters' voorgedragen door de aanwezige kinderen, waarna Jets moeder en tante Mies samen een duet zongen. Er zijn foto's bewaard gebleven van tableaux vivants waarbij beide kinderen in een soort Romeins soldatenpak verwezen voor zich uit staren, terwijl tante Charlot, Betsy Nolte, hun moeder en tante Mies stevige Germaanse vrouwen uitbeelden. Op de achtergrond staan wat wijze mannen, soldaten en godinnen met een helm op.

Over die vroege jeugd heeft Jet van Eyk in *Dierbare wereld* geschreven, en in het later populaire feuilleton *Het huis aan de gracht* kwam het grote huis aan de Stadhouderskade voor waar haar grootmoeder Van Eyk had gewoond. Een ander huis dan dat waarin Jet en Bert opgroeiden, aan de andere kant van het Rijksmuseum.

De verhalen over het huis aan de gracht verschenen in afleveringen in de jaren vijftig en zestig in *Elseviers Weekblad*.

Het werd een erg huiselijk feuilleton, een genre dat in die jaren populair was, over de bewoners van een Amsterdams grachtenhuis, een advocaat – die kantoor aan huis houdt – met zijn gezin, het huispersoneel, en de dierbare verstelnaaister. Jet van Eyk heeft er bijna twintig jaar aan doorgeschreven, de verhalen waren heel populair en er kwamen drie bundels over het huis aan de gracht, die regelmatig werden herdrukt. Voor lezers van nu zijn het aardige, vrolijk geschreven, maar ook nogal brave verhalen. Echt iets voor damesbladen uit de jaren vijftig en zestig. Maar om meer over Jets jeugd te weten te komen, zijn ze onschatbaar. In die verhalen vermengde Jet van Eyk fantasie met persoonlijke herinneringen aan haar grootmoeder en haar ouders en die goede, oude, luxe tijd van haar vroege jeugd.

Na de dood van haar man in 1900 verhuisde grootmoeder Van Eyk naar een villa in Hilversum, ‘Sunbury’, een groot wit huis met serres en veranda’s en een enorme tuin rondom. Grootmoeder was de feestelijkste verschijning uit Jets jeugd. Vrolijk, lief voor haar kleinkinderen, gul. Als een tante bij het opscheppen van een bord gort aan Jet vroeg of ze een lepel suiker of een lepel stroop wilde, zei grootmoeder: ‘Allebei.’ In *Dierbare wereld* beschrijft Jet de winterfeesten in het huis en de feestelijke sfeer als al die ooms en tantes en kinderen daar bij elkaar waren: de grote kachel met micaruitjes in de eetkamer, de witporseleinen ketel met een rieten hengsel met warme wijn, de sinterklaasviering met, voorafgegaan door twee Zwarte Pieten met brandende stallantaarns, een echte Sinterklaas op een hoog wit paard (Jets eigen vader, die ze herkende en in wie ze toch de echte Sinterklaas zag) en de oudejaarsavond met olieballen waarvoor de kinderen overdag appels hadden geschild en sukade gesnipperd. ‘We gaan de zomer tegemoet,’ zei de grootmoeder altijd in de oudejaarsnacht, met een optimisme dat alle leden van haar gezin kenmerkte. Logeren in Hilversum betekende veel vrolijkheid en gelach, overal mensen die tot in de mangelkamer en achter kamerschotten

op de gangen logeerden. Het lijkt allemaal erg op het kerstfeest uit Ingmar Bergmans *Fanny en Alexander*: feestelijk, een gelukkige familie. Geen enkele verwijzing naar de ellende die de kinderen uit de film en ook de kinderen Van Eyk later zouden meemaken.

In maart 1908 vierden Dirk en Anna hun twaalf-en-eenhalfjarig huwelijk in café-restaurant Parkzicht tegenover het Vondelpark, op de hoek van de Stadhouderskade en de Hobbemastraat. Er was een diner met zestig gasten, en behalve een 'samenspraak' van Betsy Nolte en Bé de Gaay Fortman en de opvoering van het zangstuk 'De geleende Koekepan' traden 'Jongejuffrouw H.C.M. van Eijk en Jongeheer B. van Eijk' op met het stukje 'Edelknaap en Landmeisje'. Jet was elf jaar, Bertus negen.

Vlak daarna stierf grootmoeder Van Eyk. Tijdens een kinderpartijtje voor de kleinkinderen in Parkzicht zakte grootmoeder in elkaar. De kinderen hadden feesthoedjes op, er waren toetertjes en serpentines, en op het podiumpje stond een goochelaar vlaggetjes uit de neus van een doodverlegen kind te toveren, en sjaaltjes en eieren uit mouwen en hoeden. De voorstelling ging in doodse en ontzette stilte door, terwijl grootmoeder werd weggedragen. Ze was dood, plotseling. Maar het was zo onverhoeds en onverwacht dat er eerst nog werd vermoed dat ze schijndood was en de kist werd vlak voor de begrafenis zelfs nog opengemaakt.

De schitterende logeerpartijen op Sunbury waren voorbij, en grootmoeders jaarlijkse optimistische oudejaarsvaststelling over de zomer die eraan kwam, met 'de krokussen en de aardbeien en de appelboom in bloei', zou nooit meer worden gehoord.

In 1911 kregen de boze feeën die bij Jets wieg hadden gestaan pas echt hun zin: het weelderige, gelukkige leven was in één klap voorbij. In dat jaar vielen twee rampen samen: de firma Van Eijk ging failliet en Dirk en Chris van Eyk vluchtten naar

de Verenigde Staten. Twee schandalen met grote gevolgen voor Dirk en voor zijn gezin.

Eerst het faillissement. De firma Van Eijk bankierde en handelde in effecten. Paulus van Eyk, Dirks vader, was ooit als loopjongen bij de bank begonnen en snel opgeklommen. Toen directeur Kramer in 1890 overleed, zette Paulus de zaak voort onder zijn eigen naam. Toen Paulus stierf ging de bank ‘Wed. P. van Eijk en zonen’ heten. De zaken gingen goed, zelfs zo goed dat drie zonen Van Eyk en een schoonzoon ook bij de bank kwamen werken en er goede zaken deden. Na Paulus’ dood in 1900 werden zijn zoons Dirk en Chris directeur op het hoofdkantoor in Amsterdam, broer Polly (Paulus) werd directeur van het bijkantoor in Hilversum en schoonzoon Jan Valk van dat in Rotterdam. En dan waren er ook nog in Haarlem en Dordrecht bijkantoren. De firma Van Eijk was een groot bedrijf.

Niets wees erop dat de zaken achteruitgingen; of de weduwe van Paulus van Eyk ooit heeft geweten dat haar zonen met dubieuze praktijken de bank een bankroet probeerden te besparen, is onbekend. Ze was in 1908 gestorven, en achteraf bleek dat haar zoon Chris toen al was begonnen met gokken en al te wild speculeren. Later werd er over Chris verteld dat hij een aartsgokker was en dat je altijd met hem moest oppassen: hij speelde al vals bij het knikkeren. De broers leenden veel geld om aandelen van een steenkolenmaatschappij aan te schaffen, maar die zaak liep fout; ze deden hun klanten grote beloftes over ongelooflijke winsten op een soort wonderzeep waarvan de Van Eyks het patent in handen hadden gekregen: nog even en het geld zou naar hun bank toe stromen. Ze vroegen stukken van aandeelhouders te leen om ze als een soort garantiepapier aan toekomstige grote geldschietters te laten zien, maar die stukken werden, bleek later, doorverkocht. Wissels werden niet betaald en er werd op grote schaal gefraudeerd met ongedekte cheques. Toen het in het voorjaar van 1911 uiteindelijk helemaal misging,

bleek er een schuld te zijn van miljoenen guldens.

Op 7 juli 1911 werd het faillissement uitgesproken, maar de twee directeuren, Dirk en Chris, hadden de dag ervoor de benen genomen. Ze vluchtten naar Engeland en vandaar naar de Verenigde Staten. Uiteindelijk kwamen ze in Boston terecht, waar ze werk gingen zoeken.

En Dirks gezin? Hoe reageerde dat op deze gebeurtenissen? In *Dierbare wereld* beschreef Jet het afscheid van haar vader aangrijpend. Het huis op de Stadhouderskade was vol familieleden geweest, haar moeder lag ziek in bed, er werd voortdurend getelefoneerd en toen kwam haar vader de trap af. Er was niemand op de benedenverdieping, alleen Jet stond daar. Dirk omhelsde zijn dochter innig, zei: ‘Mijn kleine meid’ en liep verder naar beneden, de deur uit, een rijtuig in. ‘Ik stond onder de palm voor het erkerraam en keek hem na. Zijn gezicht achter het raam van het huurcoupétje was zoals ik het nog nooit had gezien, het was het krampachtig vertrokken gezicht van iemand, die lacht en huilt tegelijk. We keken naar elkaar tot we niets meer zagen. We waren beiden te verbijsterd om te wuiven.’

Nu moet ook de tweede ramp voor het gezin van Dirk genoemd worden. Hij reisde niet alleen met Chris naar de andere kant van de wereld, ook zijn schoonmoeder ging mee. Charlotte (Lotte) Muller-Vlieken, de tweede vrouw van opa Muller, vertrok eveneens naar Amerika, met haar twee kinderen Willem en Lieze. Ze was, bleek later, al een tijdje innig bevriend met haar (stief)schoonzoon Dirk, maar voor Anna, Jet en Bert kwam deze wending in hun leven als een donderslag bij heldere hemel: Dirk met Rooie Biet naar Amerika! Met zijn schoonmoeder! Met die vreselijke vrouw aan wie de kinderen uit opa’s eerste huwelijk allemaal zo’n hekel hadden!

Over de vlucht van haar vader en het faillissement schreef Jet in *Dierbare wereld* niets. Wél over ‘oma van de Bloemgracht’, met wie haar vader was verdwenen. Ze had haar al-

tijd een engerd gevonden, die benauwd rook en ‘griezelig-hard’ aanvoelde als ze je omhelsde om je een zoen te geven. Niemand vond haar erg aardig, en iedereen wist dat het tweede huwelijk van opa ongelukkig was, maar nu ze met haar stiefschoonzoon naar Amerika was vertrokken, sloeg de woe-de toe. En niet alleen aan de kant van de Mullers, ook in de familie Van Eyk in Nederland én in de Verenigde Staten viel Lotte Muller heel slecht. Er werd openlijk over haar als ‘die hoer’ gepraat. Oom Dirk werd beklaagd, zijn nieuwe vrouw verafschuwd – de gebruikelijke reactie op getrouwde vrouwen die er met getrouwde mannen vandoor gaan.

Wat Jet vertelde in *Dierbare wereld* was niet het hele en het echte verhaal. Ze heeft haar leven lang heel veel verhalen verzonnen en ook haar levensverhaal maakte ze mooier en spannender dan het geweest was. Ze schreef over avonturen en merkwaardige mensen, maar ze liet geen gezeur en geklaag toe over haar verdwenen vader. Ook haar autobiografie zit vol versieringen en verdraaiingen.

Waarom deed ze dat eigenlijk? Het echte verhaal was al bizar en bijzonder genoeg. Het lijkt erop dat ze van ongeveer alles wat ze hoorde en zag en zich herinnerde een verhaal móest maken. Ze was een geboren verhalenvertelster. Of een verhaal helemaal klopte was minder belangrijk, en als een element uit het ‘echte’ verhaal haar niet beviel veranderde ze het of liet het weg.

Voor Anna moeten de gebeurtenissen rond het faillissement en Dirks vlucht met Rooie Biet een nachtmerrie zijn geweest. Wat het faillissement betrof zal ze zeker weleens hebben teruggedacht aan de feestliederen op haar bruiloft in 1895. Zoals het Kasboeklied: ‘Zooals wij allen weten/ Is Bruidegom een man/ Die van het Kasboek houden/ Bepaald weet alles van;/ O, de Wissels en d’Effecten/ Hebben op den Dam ’t kantoor/ Alles netjes en terdege,/ Ja, daar zorgt de Firma voor/ D.v. Eijk en A.J.Muller/ Komen ook goed bij elkaâr,/ Bruigom

zal voor 't lieve Bruidje/ Met de Kas altoos zijn klaar.' En deze laatste regels moesten tweemaal gezongen worden.

Volgens Jet heeft haar moeder nooit een kwaad woord over Dirk willen horen. Ze was bedrogen, ze had een hekel aan de tweede vrouw van haar man, maar ze hield haar mond. Waarom was haar man weggegaan? De mislukking van het huwelijk van haar ouders schreef Jet zelf voor een groot deel toe aan de inwonende tante Charlot, die zich overal mee bemoeide en Dirk met verboden het dagelijks leven zuur maakte. Wijn drinken aan tafel was slecht voor zijn nieren en er hing een bordje met 'Verboden te rooken' aan de huiskamerlamp, met het oog op Anna's 'tere keel'. En Jet zag tante Charlot regelmatig in een hoek van de huiskamer 'met een diep ernstig gezicht' haar vader waarschuwingen toefluisteren.

Het vervolg van de faillissementsgeschiedenis is al net zo verbazingwekkend als het begin, de vlucht naar Amerika. In Boston woonden Chris en Dirk, onder een andere naam, met Lotte en de kinderen op kamers en probeerden het hoofd boven water te houden. Chris had de juwelen van zijn vrouw verkocht en met dat geld konden ze het even uitzingen. Later gingen ze buiten Boston wonen, op een boerderij met paard en wagen en koeien en kalveren. Maar het lukte niet om een redelijk bestaan op te bouwen, en in 1912 kwam opa Muller, Charlottes eigenlijke man en Dirks voormalige schoonvader, met geld over uit Amsterdam. Hij hoopte een soort menage à trois op te kunnen bouwen. Dat werd een ramp. Uiteindelijk gingen ze terug naar Boston, waar ze onder een schuilnaam leefden, omdat ze wisten dat ze door de Nederlandse justitie werden gezocht.

Even leek het goed te gaan. Lotte begon een pension, Dirk kreeg een baan in een chocoladefabriek, waar hij zo 'vlijtig en handig' was dat zijn loon van zes dollar in de week al snel verhoogd werd tot negen dollar. En Chris werkte in een garage.

Toen werden ze op 19 juni 1912 opgepakt. Justitie was getipt dat Dirk en Chris in Boston woonden. Dirk gaf direct toe dat hij de gezochte man was, maar Chris gaf zijn valse naam op en ontkende. Toen hij in het politiebureau zijn broer zag, verbleekte hij, viel bijna flauw en bekende. ‘Beide mannen,’ schreef het *Algemeen Handelsblad*, ‘waren armoedig gekleed en waren bijna zonder geld. Dirk van Eyk zag er slecht en lijdend uit, waarschijnlijk ten gevolge van het zware ongezonde werk dat hij moest verrichten. Zijn broeder zag er gezond en stevig uit. “Ik ben blij dat alles voorbij is,” sprak Dirk van Eyk toen hij door den politie-inspecteur ondervraagd werd. “Wij zullen gewillig naar Holland terugkeeren en blij zijn als wij weer in het vaderland zijn. Wij hebben veel geleden sedert wij Holland verlieten en hebben menigmaal niet geweten hoe wij aan eten moesten komen.”’

Dirk werd uitgeleverd, Chris ontsprong de dans. Hem werd ‘verduistering’ ten laste gelegd en daarvoor leverden de Verenigde Staten niet uit. Maar Dirk werd verdacht van oplichting en werd wél naar Nederland teruggestuurd. De boot bracht hem naar Boulogne, en daarvandaan namen twee politiemensen hem per trein mee naar Amsterdam. Daar werd hij naar het huis van bewaring gebracht. Het was 20 juli 1912, ruim een jaar nadat Dirk en Chris aan het Amerikaanse avontuur waren begonnen.

Het faillissement en de vlucht van de broers Van Eyk waren in Amsterdam als een bom ingeslagen, in de vriendenkring, in bankkringen, in de kerkelijke gemeente. Dirk was een gerespecteerd lid van de gereformeerde kerk. De dag na zijn vlucht besloot de kerkenraad ‘broeder D. van Eyk’ eervol ontslag te verlenen als lid van de commissie van beheer die de geldzaken van de kerkelijke gemeente regelde. Half augustus 1911 werd in de kerkbode in de rubriek over kerkelijke aangelegenheden ‘Amsterdamsche Brieven’ een brief geciteerd van iemand die ‘zeer tot zijn leedwezen voor zijne inschrijving voor onze weezen en ouden van dagen moest bedanken’. Dat

leedwezen is bij de rubriekschrijver niet minder, ‘temeer daar het hier eene inschrijving van beteekenis geldt’. ‘Over de oorzaak die tot dit besluit heeft genoodzaakt,’ voegt de schrijver toe, ‘zou ik u nog veel kunnen schrijven, maar alle dingen stichten niet.’ Dirk was een royale geldgever voor ‘de arme mannetjes en vrouwtjes van de kerk’ geweest, een hartelijke man die geliefd was. Zijn val maakte diepe indruk.

De gevolgen voor zijn gezin waren bijzonder ingrijpend. Het huis aan de Stadhouderskade werd ontruimd, al het meubilair werd verkocht. In *Dierbare wereld* beschrijft Jet hoe ze in de huiskamer zit en al het huisraad weggedragen ziet worden, tafels, stoelen, al het linnengoed, keurig door Anna van Eyk in aparte stapeltjes verpakt, zodat eventuele nieuwe eigenaren messendoekjes niet zouden verwarren met glazendoeken. Jet ziet het aan, ziet haar broer Bert bij de deur zitten om van alle weggedragen spullen de bestemming op te schrijven, met de bedoeling alles later terug te kopen. Zelf heeft Jet van de tafel waarop het zilver stond uitgestald het kleine cloisonné miniatuurtheepotje weggepakt, dat haar grootmoeder in haar hand had toen ze in Parkzicht onwel werd en stierf. Beneden hoorde ze haar moeder keihard en half hysterisch zingen en pianospelen: ze vond de akoestiek in dat lege huis zo bijzonder. De vleugel was het huis uit gedragen, maar de oude Bechstein-piano mocht Anna houden, ze zou er haar brood mee moeten gaan verdienen.

Het leeghalen van het huis was vreemd en ook wel akelig, maar Jet had romantische voorstellingen over hoe avontuurlijk het leven zou zijn nu ze straatarm waren geworden. Ze zouden kermissen af kunnen gaan, moeder en tante Charlot muziek makend en broer Bert met acrobatenkunsten. Jet zelf zou centen ophalen in een leuk koperen bakje, en ze zouden in een woonwagen slapen of in een tent.

Het pakte iets anders uit. Anna ging met haar kinderen Jet en Bert, plus haar broer Bertus en haar zusters Charlot en Mies, in een klein, donker bovenhuis aan de Van Eeghen-

straat wonen. Een paar maanden later verhuisde ze naar een ruim bovenhuis in de Jan Luijkenstraat, vlak bij haar vroegere huis aan de Stadhouderskade. Ze begon een pension en ging zangles geven. Charlot gaf pianoles. De piano tingelde de hele dag, en ook Anna's zangleerlingen waren de hele dag te horen. Van de verdiensten moest Anna met haar gezin en haar broer en zusters zien rond te komen. Dat ging heel moeizaam. Uit de kasboekjes die ze bijhield, een taak die Jet later van haar overnam, blijkt dat het gezin letterlijk op de centen moest letten, en vaak werd Anna wanhopig als bij het natellen het kasboek niet klopte. Waar waren die ontbrekende centen gebleven?

Toen Dirk uit de Verenigde Staten naar Nederland was teruggebracht, kon de rechtszaak tegen hem beginnen. Zijn jongere broer Polly (Paulus), directeur van het bijkantoor in Hilversum, die in Nederland was gebleven, was inmiddels al veroordeeld tot één jaar gevangenisstraf, en uit de krantenverslagen wordt duidelijk dat hij wel iets, maar lang niet alles heeft geweten van wat er zich afspeelde op het hoofdkantoor, waar zijn broers Dirk en Chris de baas waren. Zijn advocaat vroeg de rechtbank tevergeefs 'de totaal geruïneerde en straatarme beklagde niet te beschouwen als een slecht mens, maar als een beklagenswaardig slachtoffer', die maar aan één oplichting medeschuldig was geweest.

Ook zwager Jan Valk, directeur van het bijkantoor in Rotterdam, was al veroordeeld. Hij kreeg tweeënhalf jaar gevangenisstraf voor oplichting en verduistering.

En nu dan Dirk. Zijn zaak kwam op 17 oktober 1912 voor. Het ging om een eindeloze reeks aanklachten wegens oplichterij, met name van een Zeeuwse boer die gepaaid werd met optimistische verhalen over te verwachten winsten en zo aardig was geweest effecten met een waarde van tienduizenden guldens af te geven aan Dirk. Niet om ze te verkopen, maar Dirk deed dat tóch. De officier van justitie: 'U is schandelijk te werk gegaan door eenvoudige lui in het ootje te ne-

men'. Dirk antwoordde: 'Ik geloof niet, dat u mij goed beoordeelt.'

Ook de procuratiehouder van de firma werd als getuige opgeroepen. Die verklaarde dat Chris van Eyk een grote dobbelaar was, een groot speculant, die zijn eigen familie ongelukkig had gemaakt. Wanneer de andere firmanten niet goedkeurden wat hij deed, ging hij stilletjes zijn eigen gang. Maar Dirk was veel minder een speculant en had veel mensen geholpen en goedgegaan. In de gereformeerde kerk was dit algemeen bekend. Daarop had de president van de rechtbank wel een antwoord. Dirk had óók misbruik gemaakt van de godsdienst, want hij was bij de Zeeuwse landbouwer geïntroduceerd door de plaatselijke orthodoxe dominee die Dirk van Eyk had afgeschilderd als een godsdienstig, braaf en edel mens. De officier van justitie eiste de hoogste straf voor oplichting: drie jaar. En daartoe werd Dirk inderdaad veroordeeld.

Dirk ging op 8 januari 1913 in hoger beroep. Maar het leverde hem niets op, hoe hij ook volhield dat hij ervan overtuigd was geweest dat hij zijn klanten een prachtig voorstel had gedaan, omdat die zeepfabriek immers een gouden handel was. Zijn advocaat beklemtoonde dat de te verwachten winsten met de zeep reëel waren geweest, dat Dirk dus bij zijn klanten geen 'comédie had gespeeld' en dat hij echt in de zaak had geloofd. Dirk zelf verklaarde lichtzinnig te hebben gehandeld, maar niet een oplichter te zijn. Hij had te veel op zijn broer vertrouwd, die door zijn speculatiezucht de firma al eens eerder in moeilijkheden had gebracht. Toen was alles terechtgekomen, zei Dirk, 'wij verdienen geld als water'.

Dirk kreeg in dit hoger beroep geen strafvermindering, en hij ging door tot de Hoge Raad. Maar hoe Dirks advocaat ook zijn best deed, de Hoge Raad verwierp op 7 april 1913 al diens argumenten.

Dirk had bijna een jaar in het Amsterdamse huis van bewaring gezeten en werd nu voor drie jaar naar de gevangenis